

هەلبژاردن؛ خالی وەرچەرخانی تورکیا له سەت سالی خۆیدا؟

13-05-2023

نووسەرەکان

زریان رۆژھەلاتی

کورتە : هەلبژاردنی ئەمجارە ی تورکیا خالیکی وەرچەرخانە. چونکە ئەو ديار دەبیت کە ئایا پارتی داد و گەشە پێدان - ئەردووغان دەچیتە ناو دەیهی سێیهمی حوکمرانی خۆی و مۆریک له سالانی سەرەتایی سەت سالی وەرچەرخانە و دەتوانیت ئاراستە ی سیاسەتی دەرەوہی ئەنکەرە له گەرمە ی مەملانن ھێزدارییە گەورەکی جیھان روونتر بکات. گەتوگۆیەکی گەرمیش له نیوخۆی کورد ھە یە سەبارەت بەوہی کە مانەوہی ئەردووغان باشە یان ھاتنی کڵچدارئوغلۆ. راستییەکی، بە پێی ئەنجامی راپرسییەکان بیت، کورد له نیوخۆی تورکیا رۆلیکی یەکلکەرەوہ پەیدا دەکات بەلام ئەنجامی هەلبژاردنەکی بۆ کورد له ناوچەکی بە شیوہیەکی گشتی، نە ئەوہیە کە بە رۆیشتنی ئەردووغان و ھاتنی کڵچدار ئوغلۆو دنیا بۆ کورد ببیتە شامی شەریف، نە مانەوہی دۆخەکەش وەک خۆی ریگا بۆ سواربوونی داشەکی خۆش دەکات

ھەلبۇزاردى ئىمجارە توركىا خالىكى وەرچەرخانە. چونكە ئەو ديار دەپتتە كە ئايا پارتى داد و گەشە پىدان - ئەردۇغان دەپتتە ناو دەپەي سىيەمى حوكمرانى خۇي و مۇرئىك لە سالانى سەرەتاي سەت سالەي دووھى كۆماری توركىا دەدات يان نا. ئەمە ئەك تەنيا بۇ نىوخۇي توركىا بەلكوو بۇ دنياي دەرەوھش خالىكى وەرچەرخانە و دەتوانىت ئاراستەي سىياسەتى دەرەوھى ئەنكەرە لە گەرمەي مەملانى ھىزدارىيە گەرەكەي جىهان روونتر بكات. گەتوگۆپەكى گەرمىش لە نىوخۇي كورد ھەيە سەبارەت بەوھى كە مانەوھى ئەردۇغان باشە يان ھاتنى كۆچدارئوغلۇ. راستىيەكەي، بە پىي ئەنجامى راپرسىيەكان بىت، كورد لە نىوخۇي توركىا رۆلئىكى يەكلاكەرەوھ پەيدا دەكات بەلام ئەنجامى ھەلبۇزاردەكە بۇ كورد لە ناوچەكە بە شىوھەيەكى گىشتى، ئە ئەوھەيە كە بە رۆپىشتنى ئەردۇغان و ھاتنى كۆچدار ئوغلۇو دنيا بۇ كورد بىيئە شامى شەرىف، ئە مانەوھى دۆخەكەش ھەك خۇي رىگا بۇ سواربوونى داشەكەي خۇش دەكات.

كى دەپتتەوھ؟

بە گۆزەي ئەنجامى 24 راپرسى كە لە ماوھى 3 مانگى رابردوودا كراون، پارتى داد وھىشتا دادوگەشە پىدان بەھىزترىن پارتى سىياسى توركىايە بەلام پىناچىت ئەو ھاوپەيمايىيە كە كوردوويەتى ھەمان بەختى ھەبىت. ئەمەش وادەكات لە ھەلبۇزاردى سەرۆكايەتى كۆماردا، لە مارسۇنىكى نەفەس پىدا بىت لەگەل ھاوپەيمايىيە شەش قۆلئىيەكەي رىكابەرى. پارتى داد و گەشە پىدان لە ھەلبۇزاردى سالى 2018دا 42.56%ى دەنگەكانى توركىاي بىردبوو بەلام، بەگۆزەي ئەم راپرسىيەكانى ئىستا بىت لانىكەم 6%ى دەنگەكانى لە كىس دەپتتە و واديارە ئەوھش دەپتتە خانەي پارتەكانى عەلى باباجان و ئەحمەد داودئوغلۇ كە ھاوشانى پارتى سەعادەت لە لىستەكانى پارتى گەلى كۆماریيەوھ بەشدارىي ھەلبۇزاردى بەرلەمانىان كوردوھ.

خالىكى جىگەي سەرنج لىرەدا ئەوھەي كە پارتى داد و گەشە پىدان لە ماوھى 21 سالى رابردوودا كارنامەيەكى سەرنجراكىشى ھەلبۇزاردى ھەبوھ. لە 2002 وە تا 2015 بەردەوام لە ھەلكشان بووھ بەلام لە 2015وھ رووي لە داكشان كوردوھ. لوتكەي دەنگەكانى لە 2011 و دووھىن ھەلبۇزاردى 2015دا بووھ كە سەرووي 49%ى دەنگەكانى بىرد بەلام لە ھەلبۇزاردى بەرلەمانى 2018دا بۇ سنوورەكانى 42%دەبەزى. پارتە سەرەكەيە ھاوپەيماكەيشى كە مەھەپەيە تووشى دابەشبوونىك بوو. رىزەي دەنگەكانىشى لە سنوورەكانى 16%ى 2015وھ بۇ 11.1%ى ھەلبۇزاردىي بەرلەمانى سالى 2018دەبەزى.

سالى 2015 خالىكى وەرچەرخان بوو بۇ پارتى دادو گەشە پىدان. پىگە جەماوھىيەكەي لە يەكەم ھەلبۇزاردى سالى 2015دا كەوتە بەرىاس و دەنگەكانى لەسەرووي 49%وھ بۇ نىكەي 41%دەبەزى. كودەتاكەي ھەمان سالىشى خالىكى دىكەي وەرچەرخان بوو كە واىكرد ئەردۇغان دوو گۆرانكارى گىنگ بكات. يەكەمىان پەناي بۇ ئىسلامىيەكان- تەرىقەت و جەمەتەكان بىرد بۇ ئەوھى پىگەي بەرامبەر گولەنىيەكان بەھىزتر بىت. ئەمەش لە ئەنجامدا ناچارى كىرد كە روو لە سىياسەتىكى دەستووردانى زىاترى ئايدۇلۇزى- دەولەت لە ئابووي و دووركەوتنەوھ لە بنەماكانى ئابووي ئىولىبرالى بكات. سەرەپاي پىداگرى بەشنىك لە راوئىزكارەكانى نىخى سوودى بانكى دابەزاند و بەوھش رىگاي بۇ ھەلئوسانىكى زۆر كىردەوھ. لە سالى 2016وھ 5 جارى سەرۆكەكانى بانكى ناوھندى گۆرى لە كاتىكدا زۆربەي سەرۆكەكانى پىشووتر بەرىزەي 4-5 سال لەو پۇستەدا مابوونەوھ. سالى 2021 لە [رىكەوتننامەي](#) ئىستانبول كىشايەوھ كە تايبەت بوو بە پاراستنى مافى ژنان و سالى 2011 لەگەل 44 ولاتى دىكە ئىمزاى كىردبوو. مزگەوتى [ئاباسۇفياي](#) ھەك بىرپارىكى سىمبولىك بۇ دلخۇشكردنى گرووپە ئىسلامىيەكان بەرووي عىبادەتى خەلكدا كىردەوھ كە پىشتر كرابوھ مۇزەخانەيەك و مىزووويكى ھاوبەشى لاي كرىستانىيەكان و دواترىش عومسانىيەكان ھەبوو. دووھمىش ئەوھ بوو كە لەدواي 2015وھ سىياسەتى كرانەوھ بەرووي كوردى راگرت و لەگەل نەتەوھگەراكانى توركىا ھاوپەيمايىيەكى پتەوي بنىاننا. ئەنجامى ئەمەش، راگىرانى پروسەي ئاشتى، ئەنجامدانى زىاتر لە 5 ئۆپەراسىونى گەوھرى دەرەوھى سنوور و، دزايەتىكردنى گىشتىرسى ھەرىمى كوردستان بوو.

لە تەنىشت دابەشبوونى نىوخۇي ئاكارىتى و دووركەوتنەوھ لە كورد، فاكترىكى دىكەي كارىگەر ھەيە لەم ھەلبۇزاردەي ئەمجارەدا، ئەوېش ھاتنى دەنگەرى نوپىيە. لە كۆي زىاتر لە 64 مىلۇن دەنگەدر، ئەمجارە نىكەي 5 مىلۇن دەنگەدر ھەن كە يەكەمجارە دەنگ بەدن و ئەمەش جىلى زىدە كە لانىكەم ئەزموونى سىياسەتە ئابووي- كۆمەلەيەتتەيەكانى نىوان سالانى 2002-2015ى ئاكارىتتەيەن نىيە و زىاتر دۆخى نالەبارى ئابووي و سىياسىي ئىستانبان لەپىش چاھ. ئەمجارە بە گىشتى نىكەي 30 مىلۇن دەنگەدرى توركىا لە خوار 40 سالىيەوھن كە ئەمەش پۇتانسىيەلىكى گەرەي گۆرانكارىيە.

بە گۆزەي رىزەي ھاوبەشى ئەنجامەكانى زىاتر لە 50 راپرسى جىواو، ھاوپەيمايى جەمھور كە پارتى داد و گەشە پىدان سەركرديەتى دەكات 44.6%ى كۆي دەنگەكان دەبات و ھاوپەيمايىيە شەش قۆلئىيەكەي رىكابەرىشى 39.8%ى ھەيە كە بە زىادبوونى دەنگەكانى

ھەدەپە، چانسى بىردىنبەھە سەرۋىكايەنى كۆمىرى زىتەرە. پارتى گەلى كۆمىرى لە 22.65% ى سالى 2018 ۋە بۇ سەرۋى 28% ھەلدەكشىت. راستىيەكەي پارتى گەلى كۆمىرى لە شەش ھەلبۇزاردىن پەرلەمانى رابردودا لىھاتوويىكى ۋاي پىشاننەداۋە و رىژەي ھاۋبەشى دەنگەكانى لە ۋەلبۇزاردانەدا 23% ۋە كە لە 2011 ۋە كەيشتوۋە لوتكە و نىكەي 26% ى بۇخۇي بىردىبوو. ھەرچەند لە ھەلبۇزاردىن شارەۋانى 2019 ۋە دەنگەكانى گەياندبوۋە 28.6%. ھەلبەت ئەمبارە كەمال كىچدارئوغلۇو شتىكى كىر كە ئەردۇغان نەيتوانى بىكات. ئەۋىش ئەۋە بوو كە توانى لە رەنگ و دەنگى جىاۋاۋوۋە بەرەيىكى سىياسى دىزى رىكابەرەكەي دروستبكات كە لە ئىسلامىيەكانى نەيارى جەھەپەۋە بىگرە تاۋەكو نەتەۋەگەر توندەرەۋەكانى نەيارى ھەدەپەشى تىدايە و بە بى ھىچ ھاۋبەيمايىكى ئاشكرا، دەنگەرەنى ھەدەپەشى لە دەۋرى خۇي گىلر كىردەۋە. ئىستا پارتىكى ۋەك "دەۋا" ى باباجان كە ھاۋبەيمايى جەھەپەيە گوتارى سەرنجراكىشتى ھەيە بۇ كوردەكان. رىك ۋەك ئەۋ سەردەمانەي كە ئاكارى ھەنگاۋى بوئرانەي سەبارەت بە پىرسى كورد دەنا، باباجان داۋاي گۆرپى ماددەكانى 42 لەگەل 66 دەستور دەكات كە بناخەي سەرەكىي پىرسە ناسنامەيەكانى توركيا پىكەدەيىن. جەھەپە گوتارىكى روۋنى بۇ پىرسى كورد نىيە بەلام بەۋ سىياسەتى ھاۋبەيمايىيە و بە تاكتىكى نىكبوۋنەۋە لە بنەمالە كوردىيەكان ۋاىكرودوۋە لە ھەندىك ناۋچەي ۋەك دىاربەكر و ئورفا و چەند شوئىيىكى دىكە ھەست بە زىادبوۋنى جەماۋەرەكەي بىرئىت. ئەگەر شتىكى چاۋەرۋاننەكراۋ روۋنەدات ئەنجامى راپىرسىيەكان راست بىت، بە ئەگەرى زۆر سەرۋىكۆمىرى داھاتوۋى توركيا كەمال كىچدارئوغلۇو دەبىت.

رۆلى كورد چى دەبىت؟

ھەدەپە لەبەر ئەگەرى داخستىن، بەناۋى پارتى چەپى كەسك و بە ھاۋبەيمايى رەنج و ئازادى بەشدارىي كىردوۋە بە گۆرەي ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت، لەۋانەيە لە نىۋان 10%- 12% ى دەنگەكان بۇ خۇي ببات و پىشتى كەمال كىچدارئوغلۇوش دەگرئىت. ھوداپار ۋەك دوۋەمىن پارتى گەۋەرى كوردى لە ھەلبۇزاردىن رابردودا 155539 دەنگ ۋاتا 0.31% ى دەنگەكانى بەدەستەيىناۋو. بەھۇي زىادبوۋنى نفووسەۋە رەنگە بەشنىك لە دەنگەكانى زىادبكات و ئەۋىش پىشتى ئەردۇغان دەگرئىت. پارتى ھاكار ۋەك سىيەمىن پارتى گەۋەرى كوردى، لە ھەلبۇزاردىن سالى 2015 ۋە نىكەي 105000 دەنگەۋە دەۋرى 0.23% ى دەنگەكانى بىردەۋە كە ئەۋىش چاۋى لىيە لانىكەم دەنگەكانى زىاد بكات.

رۆلى كورد بە دىارىكراۋى 11%- 12% ى ھەدەپە لە يەكلاكردەۋە سەرۋىكايەنى كۆمىرىدا گىرنگە بەلام تەنيا ئەۋەش نىيە. بە پىنى ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت و ھىچ شتىكى لەناكاۋ روۋنەدات، ھىچ يەك لە ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكان ناتوانن 301 كورسىي پەرلەمان بەنەۋە. ئەمەش ۋاتاي ئەۋەپە كە ھەرلەيەكان بۇ بەدەستەيىنانى زۆرىنەي پەرلەمانى پىۋىستىيان بە دەنگى پارتى چەپى كەسك دەبىت. راستە كە بە گۆرەي سىستەمى سەرۋىكايەنى توركيا دەسەلتى سەرۋىك زىتەرە و لە بىرپارنامەكان و لە پىكەيىنانى كۆمەتىشدا مەنتى بە پەرلەمان نىيە بەلام، بۇ بىرپارى گىرنگى پەرلەمانى بە تايبەتى ئەگەر بەتەماي گۆرپى دەستور و سىستەم بن، دەنگى ھەدەپە يەكلاكرەۋە دەبىت. ئا لىرەيە كە دەبى چاۋەرى بىن بزائىن چۆن مامەلە لەگەل ئەۋ رۆلە گىرمانەيە دەكات كە لەۋانەيە پەيداي بكات و چۆن سىياسەتى پى دەكات!

ھەدەپە چاۋى لەۋەيە لانىكەم 100 ورسى بباتەۋە كە رەنگە دوور لە ۋاقىع بىت بەلام راستىيەكەي ئەم ھەلبۇزاردە تاكىردەنەۋەيەكە بەۋ حىزبەش. ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكەي لەگەل چوار پارتى چەپى توركىيە كە تەنيا يەككىيان كە ئەۋىش پارتى كىكارانى توركىايە دەنگەرئىكى كەمى ھەيە و زۆرەي پەرلەمانتارەكانيان بە دەنگى كورد دەچنە پەرلەمان.

خالىكى دىكەش ئەۋەپە زىاتر لە نىۋەي دەنگەرى تازەي توركىاش لە نىۋ كوردەكانەۋەيە. بە شىۋەي رىژەيى 13% ى دەنگەرى كورد لە 25 شارى گەۋرە دا كە ھەۋى دەنگى كوردە، لەۋ دەنگەرەنەن كە بۇ يەكەمبارە دەنگ دەدەن. رىژەي ئەۋ جىلە تازەيە لە شوپىنەكانى ۋەك ھەككارى، شىنخا، دىاربەكر و ئورفا بەرزە و دەبى چاۋەرى بىن بزائىن رەفتارى دەنگدانى ئەۋان چۆن كارىگەرى لەسەر دەنگەكانى ھەدەپە دادەنىت.

توركىاي كىچدارئوغلۇو

ئەگەر ئەردۇغان بىباتەۋە لانىكەم جارى سىياسەتەكانى توركيا ۋا دەروات كە ھەيە، ھەرچەند ھىۋايەكى كەمىش ھەيە بەۋەي كە لەۋانەيە بەرەبەرە دەست بە گۆرانىك بكات، چۈنكە يەكگرتوۋىي ئەمبارەي ئۆپۇزىسيۇن مەترسىيەكى راستەقىنەي لەسەر دەسەلتەكەي درووستكر. گەلىك كەس باسى ئەۋە دەكەن كە ئەگەر ئەردۇغان بىدۆرئىنئىت لەۋانەيە كورسىيەكەي چۆل ناكات. راستىيەكەي ئەۋ لە سالى 2019 و 2015 شدا دۇرانى تاكىردۆتەۋە. ئەمە بىچگە لەۋەي كە كولىتورى پاراستنى دەۋلەت لە توركيا

بەھىزە. بۇيە كارىكى ئاسان نىيە كە چۆلى نەكات. ناكۆيىيەكانى ئەمدوايىيە ئىۋان دەستەي بالى ھەلبۇزاردن لەگەل پارتى دادو گەشە پىدان، ھەروھە لەگەل ۋەزارەتى ناوخۇ نىشانەي ئەۋەن كە بىرۋىكراسىي تۈركى دەتوانىت كارى خۇي بكات و رەنگە ئاسان نەبىت كە سوپا بە تەنيا پالپىشتى لە حىزىيەك بكات. ئەگەر رىژەي دەنگەكان زۆر نىكى يەك بن لەۋانەيە گىزىدات بەلام ئەگەر جىاۋازىيە زۆر بىت، بە ئەگەرى زۆر دەسەلات رادەست دەكات.

ئەگەر كەمال كىچدارئوغلۇو بىياتەۋە، تاماۋەيەك ھەر بە سىستەمى سەرۋىكايەتى تۈركىيا بەرپۇئە دەبات. ئەمەش ۋەك باسى لىۋەكراۋە تا دووسالىك دەخايەنىت، ديارە ئەگەر زۆرتىش نەبات.

رەنگە كەمال كىچدارئوغلۇو لە سىياسەتى دەروەدا بەرەو رەوتى نەرتىتى سىياسەتى دەروەي تۈركىيا پروات بەلام لە بىرمان نەچىت كە دنيا بەرەو گۇرپانىك دەچىت و كاتى خۇي، خودى مستەفا كەمال ئاتاتۈركىش سوودى لە ناكۆكىي ھىزە گەۋەركانى جىهان ۋەرگرتىۋو بۇ دارىشتى سىياسەتى دەروەي خۇي. لە ئاستى ناۋچەكەشدا زىاتر مەيلى بۇ ھاۋكارى ناۋچەيى چوۋبوو. بۇيە رىككەۋتەكانى ۋەك سەعدىئاباد و پەيمانى بەغداد ھەر لەگەل نەرتىتى سىياسەتى ئاتاتۈركىدا گونجاۋبوون كە دەزانىن چۇن بۇ كورد شكاۋونەۋە. نىكىيە سالىك پىش ئىستا كۆبوونەۋەيەكەمان لەگەل يارىدەرەيى كەمال كىچدارئوغلۇو ھەبوو. لىم پىرسى كە سىياسەتى دەروەتان چۇن دەپن ئەگەر بىيەنەۋە؟ رىك ھەمان مىكانىزمى ھاۋكارى ناۋچەيى بە فۇرمىكى دىكە باسكردەۋە. ئەمەش شتىك نىيە كە لە ناۋەرۋۇدا لەگەل سىياسەتى ئىستاي ئەردۇغان ناكۆك بىت كە ئەۋىش لە 2017ۋە دەستىپىكردوۋە. بىشك ئەگەر كىچدارئوغلۇو بە تەما بىت لە مەملانى گەۋرەكەي جىهانىشدا لە ئىۋان ئەمىرىكا و روسىيا و چىندا، زىاتر بەلای رۇئاۋادا بىشكىنىتەۋە، ئەوسا بى مامەلەبەكى گىرنگ كارى ۋا ناكات! چۈنكە ئەۋەي بە كىردەۋە بىپارلەۋ بابەتەنە دەدات تەنيا سەرۋىكۆمار نىيە و بىرۋىكراسىي تۈركى كارىگەرى بەرچاۋى ھەيە.

پىچەۋانەي روسىيا، رۇبىشتى ئەردۇغان بە قازانجى عىراق، ئىران و سوورىيا دەبىت. ئىران كە بە رىككەۋتن لەگەل سەۋدى بەھىزىر بوۋەتەۋە، بە نەمانى كەسىكى ۋەك ئەردۇغان كە خەۋنى سەرگىداپەتىيەكى گەۋرەترى ھەيە رىكابەرىكى گىرنگى ناۋچەيى لەكۆل دەبىتەۋە كە ئىستا لە مەملانىي ئەرمەنستان- ئازەربايجان، لەعىراق، لە سوورىيا و لە ھاۋسەنگىيەكانى ھىزدارى لە ناۋچەكەشدا كىرمتى بۇ تاران دروستكردوۋە. بۇ عىراق و سوورىيا كە كىشەي ئاۋ، پىرسى پەكەكە و بابەتى مانەۋى ھىزى سوپاى تۈركىيا و ئۆپەراسىۋنەكانىان ھەيە، لەۋانەيە ھاتنى سەرگىدەيەكى دىكە دەرفەتى دىالۆگىان بۇ زىاتر بكات تەنەنەت ئەگەر سىياسەتى ئەنكەرەش بە تەۋاۋى نەگۇرپىت.

پىدەچىت پارتى گەلى كۆمارى ھەزىكات لە سىياسەتى نىۋخۇ، ئابوورى و سىياسەتى دەروەدا مۇرى خۇي لە سالىنى داھاتوو بدات بۇيە ھەرلە ئىستاۋە باسى بىردىنى ئەۋ پۇستانە بۇخۇي دەكات، ديارە ئەگەر بىتوانىت ھاۋپەيمانەكانى رازى بكات. كىچدارئوغلۇو گوتوبەتى كە پىرسە گىرنگەكانى ۋەك پىرسى كوردىش دەباتە پەرلەمان. لەۋانەيە بە شىۋەي كاتى گۇرپانىكارىيەكارىيەك لە پىرسى گىراۋانى ھەدەپە رووبدات و ھەندىك نەرمى لە سىياسەتە ئەمىنىيەكان بىۋىنىت بەلام، چارەسەرى رىشەي پىرسى كورد كارىكى ئاسان نىيە. چۈنكە ۋەك تەمەل كەرەمولا ئوغلۇو سەرۋىكى پارتى سەعادەت گوتوۋبەتى بىپارە سەرۋىكى ھەبەكانى ھاۋپەيمانى جەھەپە بىنە يارىدەرى سەرۋىكۆمار. ديارە بە سەرۋىكۆمارىكى فرە جىگر و پەرلەمانىكى فرەسەرەۋە كە بىلۆكىكى ئۇپۇزىسىۋنى بەھىزى تىدا بىت، دروستكردنى گۇرپانىكارىيى رىشەيى لە سىياسەتى نىۋخۇ و، دەروەي تۈركىيا كارىكى ھەروا ئاسان نىيە.